بسم الله الرحمن الرحیم

اصالت‌سنجی منابع کهن امامی؛ اصالت کتاب الکافی

ارائه‌دهنده: عمیدرضا اکبری

ناقد: دکتر محمدعلی موحدی

چهارشنبه 13 دی ماه ۱۴۰۲

پیشینهٔ بحث

عناوین عمومی:

جعفری، قرائن اعتبار نسخ وجاده‌ای؛ مجموعه مقالات محققان در اصالت برخی آثار

دربارهٔ الکافی:

- **چند مقاله دربارهٔ روضه الکافی (از آقایان: رستگار، مؤدّب و یعقوبیان)**
- **ملکیان، روح الله (1401ش)، «نگاهی به میزان اصالت کتاب کافی موجود»**
- **ملکیان، محمدباقر (1439ق)، «تأملات حول الکتب الأربعة»**

خلاصه دیدگاه آقایان ملکیان: نبود قرائن کافی نسخه‌ای و سندی بر اصالت کافی و وجود شواهدی بر عدم اصالت برخی بخش‌ها.

- **اکبری و خوروش (1402)، «اصالت کتاب الکافی؛ آسیب‌شناسی تاریخی انتقادها».**

بیان اهمیت موضوع

- اهمیت اشکالات، و درستی برخی جنبه‌های آن
- جایگاه شاخص کتاب الکافی در فقه و عقاید
- شیوع در دیگر آثار (رد مکتوب آثار انتقادی مانند کتاب الضعفاء و تصحیح الإعتقادات و.../ رد شفاهی آثاری مانند المحاسن، قرب الإسناد، اصول سته عشر)
- ساختار بحث (با تأکید عمومی بر اثبات نسخ با محوریت کافی، و نپرداختن به برخی محورها)

ابزارهای اصالت‌سنجی منابع

محورهای مورد استفاده برای اصالت الکافی:

1. یادکردها از مؤلف و اثر در منابع کهن
2. روایات از منبع در دیگر منابع
3. قرائن درون نسخه‌ای
4. بررسی تطبیقی سبک مؤلف با دیگر آثار منقول از او

1. یادکردها از مؤلف و اثر در منابع کهن

نوع یادکردها از کتاب در فهارس، کتب حدیث، فقه و کلام و آثار فرق. (از مهم‌ترین قرائن عمومی اصالت‌سنجی)

دربارۀ الکافی: ستایش کتاب، تعدد طرق و ارجاعات به آن.

اشکال: در دو چاپ موجود از کتاب *الکافی* با 35 کتاب مواجهیم. اما نجاشی 31 کتاب برای *الکافی* ذکر کرده است.

پاسخ: تفاوت نام‌ها و تقسیم‌بندی‌ها. بدین صورت که:

- نجاشی سه کتاب حیض، عقیقه و ذبائح را به ترتیب همراه با سه کتاب وضوء، نکاح و صید یاد کرده (به صورت: کتاب الوضوء والحیض، کتاب النکاح والعقیقة، و کتاب الصید والذبائح)
- تنها یک کتاب یعنی القضایا و الأحکام است که از قلمش افتاده (نجاشی، ص377) که آن هم در فهرست طوسی (ص394) آمده است.
- هر دو *فهرست* از کتاب المواریث به صورت کتاب الفرائض یاد کرده‌اند (متناسب با استعمالات کهن و کتاب المواریث موجود).

2. روایات از اثر در دیگر منابع

- پیشینه: مقالاتی دربارهٔ محاسن، بصائر، تصحیح الاعتقادات، کتاب الضعفاء ابن غضائری، اثبات الوصیة، الرسالة خصیبی و...

- **منابع روایتگر از کافی**: تهذیب، آثار صدوق، غیبت نعمانی، استقصای مجموع روایات دیگر منابع

- **دیدگاه روح الله ملکیان دربارهٔ نقل‌های کافی از تهذیب:**

الف. بنای *تهذیب الأحکام* بر استقصای روایات فقهی شیعه است. (نظر مشترک با محمدباقر ملکیان)

ب. تعداد روایات فروع *الکافی* را 11014 است. کل روایات مشترک *تهذیب* و فروع *الکافی* (که در متن خبر و معظم سند متحدند) 8190 مورد است (77% فروع). بنا پاورقی‌های چاپ دارالحدیث، در تهذیب تنها حدود 2520 خبر (25% فروع) را از کلینی با تصریح بر نامش (2487 روایت) یا با تعلیق نقل کرده (بیش از 30 مورد بنا بر تذکر محققان دارالحدیث). 5670 مورد در *تهذیب* نام کلینی را در برندارند، از *الکافی* گرفته نشده‌اند.

- **نتیجه**: (چون نسخهٔ *تهذیب* اصیل و بدون افتادگی است) **غالب این اخبار در نسخهٔ**

الف. نقد جامعیت سندی تهذیب:

- حتی در ارجاعات دارالحدیث در حواشی فروع الکافی به **امالی** طوسی، حدود 130 مورد بدون ارجاع به تهذیب است.
- ده‌ها روایت از **المقنعة** -که نگارش تهذیب، به هدف شرح آن شروع شده در فروع الکافی آمده اما در تهذیب نیامده است.
- بسیاری از روایات فقهی شیخ صدوق و یا روایات نوادر اشعری (از حسین بن سعید) و قرب الإسناد و دیگر روایات منابع فقهی موجود تا به امروز و در دسترس شیخ طوسی در تهذیب نیست.
- عدم امکان استقصای سندی، با توجه به گستردگی اسناد با وجود بیش از 1800 تألیف فقهی. کمی مصادر تهذیب و ویژگی تک‌اسنادی تهذیب بر خلاف استقصای سندی است. ادعای جامعیت تهذیب محدود به مصادر نزد شیخ نشده است.

معنای جامعیت محتوایی تهذیب

- التهذیب کتابی فقهی در راستای ذکر مستندات روایی فتاوای امامیه و توضیح وجه اختلافات اخبار فقهی است.
- فروع الکافی به بسیاری از جنبه‌های اعتقادی، اخلاقی، تربیتی، بهداشتی، اجتماعی و تاریخی نیز می‌پردازد، و مختص روایات فقهی نیست (بخش 1، 2)

ب. نقد شمارش استفادۀ تهذیب از کافی

روش روایتگری تهذیب و نحوۀ تدوین مشیخه بنا بر تحقیق استاد

شروع عبارت مشیخه	طریق	حضور در صدر اسناد تهذیب
وما ذكرته عن علي بن إبراهيم بن هاشم	كلینی و حسن بن حمزه طبری	738
وما ذكرته عن محمد بن يحيى العطار	كلینی و احمد بن محمد بن یحیی	143
وما ذكرته عن أحمد ابن إدريس	كلینی و محمد بن حسین بزوفری	68
وما ذكرته عن الحسين بن محمد	كلینی	19
وما ذكرته عن محمد بن إسماعيل	كلینی	24
وما ذكرته عن حميد بن زياد	كلینی و ابوطالب انباری	15
ومن جملة ما ذكرته عن أحمد بن محمد بن عيسى	كلینی از عدة من أصحابنا	1739
ومن جملة ما ذكرته عن أحمد بن محمد بن خالد	كلینی از عدة من أصحابنا	406
ومن جملة ما ذكرته عن الفضل بن شاذان	كلینی از علی [illegible]/ محمد بن اسماعیل	20
ومن جملة ما ذكرته عن الحسن بن محبوب	علی بن ابراهیم از ابراهیم	412
وما ذكرته عن سهل بن زياد	كلینی از عدة منهم علي بن محمد وغیره	156

عدد روایات هر راوی در تهذیب در درایة 1.2 ملاحظه، و عدد روایاتی که در آن کسی غیر کلینی راوی مستقیم راوی است کاسته شد.

- نقل‌های صریح از کلینی و تعلیق‌های روشن بر او (3086 روایت) باید [illegible] تهذیب احتمالاً بین 4249 تا 6826 را مستقیماً از *الکافی* نقل کرده است (با نرم‌افزار درایة النور 1.2)

- امکان استفاده از کافی در بیش از این موارد با روش‌هایی مقایسه ترتیب‌ها و... نمونه: مقاله روایات کافی از بصائر.

کمی نقل‌های الفقیه و دیگر منابع از کلینی، شاهد تفاوت نسخهٔ کافی؟

- روح الله ملکیان: «بسیاری از روایات *الکافی* در *الفقیه* بازتاب نیافته و حتی بیش از 900 مرسلهٔ صدوق در *الفقیه*، در *الکافی* مسند آمده؛ لذا احتمالاً صدوق چنین روایاتی را در *الکافی* نیافته و به همین دلیل مرسل نقل کرده است.

پاسخ:

- حدود 2800 حدیث میان فروع *الکافی*، *الفقیه*، و *تهذیب* مشترک است. (بنابر تخریج‌های دارالحدیث)

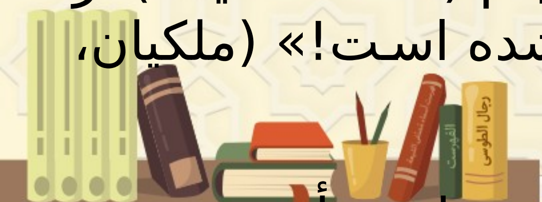
- تصریح صدوق به عدم جامعیت روایی کتاب و حذف اسناد

- کمی یادکرد صدوق از برخی مصادر اصلی (نمونه: برقی 3 بار)

- توجه به طبقه صدوق و دسترسی‌های او و مناسبات عصر او

- **استنادات مشابه ملکیان به محدودیت روایات الغیبة نعمانی و طوسی و نیز فقهای حله از کافی و پاسخ اجمالی**

- **محدودیت نقل‌های منابع از *الکافی*.** روح الله ملکیان: «بیش از یک پنجم (3180 حدیث) از احادیث *کافیِ* موجود در هیچ کتاب حدیثی قبل از وافیِ فیض کاشانی دیده نشده است!» (ملکیان، 1401ش، ص20).

پاسخ: وجود شواهد نقض بسیار از منابع شیعی متقدم تخریج‌نشده، منابع فرق و منابع متأخر.

3. قرائن درون نسخه‌ای

- قدمت، شهرت و تداول نسخ، تبارشناسی نسخ
- عدم ثمربخشی اجازات پس از قرون بسیار.
- **دربارهٔ الکافی**: نقصان نسخ متقدم از قرن 6 و تأخر نسخ کامل.

روح الله ملکیان: «پس از فقدان نسخه‌های خطّی معتبر از کتاب *الکافی* اصل عدم حجّیّت - که اصلی عقلایی و مقبول بین فریقین است - به قوّت خود جاری است، و با وجود چنین اصلی نیازی به اثبات جدای عدم حجّیّت *الکافی* موجود نیست...»

- **نقد کلی**: کیفیت پایین کاغذ در دوران متقدم / وجود روش‌های اعتبارسنجی
- **نقد موردی**: رواج کافی در طبقات مختلف در نسخ و دیگر منابع

در پژوهشی آقایان صدرایی خویی و اشکوری بر اساس صدها نسخ خطی *الکافی*، در همین بازه‌های زمانی تعداد 912 شخصیت که در کتابت یا تحشی بر *الکافی* نقش داشته‌اند معرفی شده‌اند.

4. بررسی تطبیقی سبک مؤلف با دیگر آثار منقول از او

- **مطالعات اسنادی** (الگوی مشایخ، الگوی اسناد/ طبقات، یادکردها از رجال)

پرتکرارترین مشایخ کلینی	روایات کلینی در تهذیب			روایات الکافیِ موجود		
	تعداد	درصد	رتبه	تعداد	درصد	رتبه
علي بن إبراهيم بن هاشم	1131	36.71	1	5626	29.97	1
محمد بن يحيى العطار	666	21.62	2	4835	25.75	2
عدة من أصحابنا	486	15.77	3	4047	21.56	3
محمد بن إسماعيل البندقي	174	5.65	4	575	3.06	6
أحمد بن إدريس القمي	159	5.16	5	862	4.59	4
الحسين بن محمد بن عامر	128	4.15	6	838	4.46	5
حميد بن زياد الكوفي	98	3.18	7	435	2.32	7
علي بن محمد علان	60	1.95	8	503	2.68	8

جدول1. مقایسهٔ میان میزان روایات کلینی از مشایخش در تهذیب با الکافیِ موجود

مطالعات گفتمانی

نمونه پژوهش‌ها: تصحیح الإعتقادات، توحید مفضل، مصباح الشریعة

دربارۀ کافی:

تناسب فضای عمومی الکافی با نقل‌ها از کلینی

ارائه نشدن مستند خلاف، مگر مثال سیزده امام.

مطالعات زبانی

نمونه پژوهش‌ها: تصحیح الإعتقادات، کتب ابن شعبه حرانی. مجموعه مقالات انتقادی

ملکیان: جاعلی روایات منفرد *الکافی* را در آن وارد کرده و «نهایت مشابهت متنی و سندی را در مجعولات خود لحاظ» کرده است

ضرورت ایجاد زمینه‌های نرم‌افزاری برای کارهای دقیق‌تر.

